

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

नई दिल्ली

संस्कृतसम्भाषणपाठ्यक्रमः

SANSKRIT SAMBHASHAN SYLLABUS

56-57, इण्डस्ट्रियल एरिया, जनकपुरी, नई दिल्ली,

110058

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi-110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

प्रथमः भागः

- गीतम्-पठत संस्कृतम्.....
- मम नाम.....। भवतः नाम किम् ? भवत्याः नाम किम् ?
(द्वयोर्मध्ये परिचयः परस्परं 5 जनान् प्रति)
- सः कः? सा का? तत् किम्?
एषः कः? एषा का? एतत् किम्?
- अहम्, भवान्/भवती (अभिनयेन पाठनीयम्)
- आम्/न/किम्? (अभिनयेन)
- अस्ति/नास्ति (अभिनयेन पाठनीयम्)
- अत्र, तत्र, कुत्र, सर्वत्र, अन्यत्र, एकत्र.....(अभिनयेन)
- तस्य, तस्याः, कस्य, कस्याः, एतस्य, एतस्याः
- मम नासिका.....
- बालकस्य, बालिकायाः, लेखन्याः, पुस्तकस्य। एतत् कस्य?
- (दशरथस्य..... स्फोरकपत्राणाम् उपयोगः करणीयः)
- गीतम्-मनसा सततं.....
- आवश्यकम्/मास्तु/पर्याप्तम्/धन्यवादः/स्वागतम्
- गच्छति/आगच्छति/उपविशति/उत्तिष्ठति/पठति/लिखति/खादति/
पिबति/ वदति/क्रीडति/
- गच्छामि/आगच्छामि.....
- गच्छतु/आगच्छतु.....
- संख्या - 1,2,3,4,..... 10, 20....., 100
- समयः- 5.00, 5.15, 5.30, 5.45
- कथा - गतानुगतिको लोकः .....(अथवा अन्या काचित् कथा सरलभाषया वक्तव्या)
- रटनाभ्यासः (पूर्वमेव लिखितानि कानिचित् वाक्यानि वाचनीयानि)
- सूचनाः
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

द्वितीयः भागः

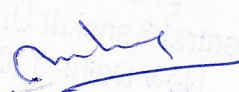
- गीतम्
- पुनः स्मारणम् (प्रथमदिवसस्य मुख्यपाठ्यविन्दूनाम्)
- लिंगभेदज्ञापनम् (एकवचनम्-बहुवचनम्)-बालकः-बालकाः, बालिका-बालिकाः, लेखनी-लेखन्यः पुस्तकम्-पुस्तकानि।
- ते के? ताः काः? तानि कानि? एते, एताः एतानि
- भवन्तः, भवत्यः, वयम् (परिवर्तनाभ्यासः कारणीयः। यथा-सः बालक-ते बालकाः)
- सन्ति
- गीतम्
- कति (हस्ते कति अङ्गुल्यः सन्ति?)
- सप्तमी-हस्ते, उत्पीठिकायाम्, लेखन्याम् पुस्तके (स्फोरकपत्राणाम् उपयोगः करणीयः)
- कदा (आरम्भे शिक्षकः उत्तरं वदेत्, अनन्तरं छात्राः तस्य उत्तरस्य प्रश्नं पृच्छेयुः)
यथा-रामः प्रातः काले शालां गच्छति। रामः कदा शालां गच्छति?
- अद्य श्वः, परश्वः, हयः, परहयः, इदानीम् (प्रपरश्वः प्रपरहयः)
- गच्छन्ति/गच्छामः/गच्छन्तु
- शिष्टाचारः- सुप्रभातम्/नमस्कारः/शुभरात्रिः/क्षम्यताम्/चिन्ता मास्तु
- संख्याः - 1.....50
- समयः - 6.05, 6.10, 5.55, 5.50
- स्वागतसम्भाषणम् (सहशिकेक्षण सह)
- रटनाभ्यासः
- कथा
- वाक्यद्वयम्
- सूचनाः
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

तृतीयः भागः

- गीतम्
- पुनः स्मारणम्
- क्रियापदानां बहुवचनरूपाणि-गच्छन्ति/गच्छामः/गच्छन्तु (परिवर्तनाभ्यासः)
- द्वितीयाविभक्तिः कृपया.....ददातु (वस्तूनि प्रदर्श्य शिक्षकः एकैकं ददातु यथा-घटी, ग्रन्थं, पत्रिकाम् इति पृच्छति) (स्फोरकपत्राणाम् उपयोगः करणीयः)
- पुरतः, पृष्ठतः, वामतः, दक्षिणतः, उपरि, अधः
- इतः, ततः, गृहतः, कुतः?
- शीघ्रम्-मन्दम्। उच्चैः-शनैः
- (कथम् ? सम्यक्)
- अर्थम्, किमर्थम्?
- सप्त ककाराः-किम्? कुत्र? कदा? कति? कुतः? कथम्? किमर्थम्?
- गीतम्
- अपि, अस्तु, अहं न जानामि।
- भूतकालस्य पाठनम्-
गतवान्, पठितवान्, लिखितवान्। गतवती, पठितवती, लिखितवती
यथा-सः गतवान्। अहं गतवान्। सा गतवती। अहं गतवती।
(कोष्ठकपत्रके विद्यमानशब्दानां सहयोगेन वाक्यानि रचनीयानि)
- भविष्यत्- गमिष्यति, पठिष्यति.....
- सम्बोधनम्-भोः श्रीमन्, मान्ये, भगिनि, मित्र, राम, महोदय-इत्यादयः
- संख्याक्रीडा- 3,6,9.....स्थानेषु "ॐ" वक्तव्यम्
- समयः
- सम्भाषणप्रदर्शनम्
- वाक्यत्रयम्
- कथा
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110053

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

चतुर्थः भागः

- गीतम्
- पुनः स्मारणम्
- च
- अतः – यतः
- एवं
- इति-यत्
- यदि...तर्हि
- यथा-तथा
- क्रियापदानां परिवर्तनाभ्यासः। यथा- गच्छति-गतवान्-गतवती
गच्छन्ति-गतवन्तः-गतवत्यः
- भविष्यत्कालः-गमिष्यति-गमिष्यन्ति
गमिष्यामि-गमिष्यामः
- तः.....पर्यन्तम्
- अद्य आरभ्य
- कृते
- विशेषपाठनम् –आसीत्-आसन्। आसम्-आस्म।करोति-कुर्वन्ति।करोमि-कुर्मः।
ददाति-ददति। ददामि-ददमः
- तुमुन्-लेखितुम्, पठितुम्.....
- एकः, एका, एकम्-लिंगभेदः ज्ञापनीयः
- भोजनसम्बन्धिशब्दाः
- संख्या
- समयः
- कथा
- सम्भाषणप्रदर्शनम्
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

पंचमः भागः

- गीतम्
- पुनःस्मारणम्
- तृतीयाविभक्तिपाठनम्
- सह
- विना
- अद्यतनः, ह्यस्तनः, श्वस्तनः, पूर्वतनः, इदानीन्तनः (अद्यतनी, अद्यतनम्)
- गत
- आगामि
- स्म
- अभवत्
- क्त्वा प्रयोगः
- बन्धुवाचकशब्दाः
- वर्णाः (रक्तवर्णः, पीतवर्णः.....)
- रुचयः (स्वादाः)
- वाहनानां नामानि
- वेषभूषणादीनां नामानि
- क्रीडा
- पञ्च वाक्यानि
- कथा
- एकात्मता—मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

षष्ठः भागः

- गीतम्
- पुनः स्मारणम्
- पुरातनम्—नूतनम्
- बहु—किञ्चित्
- दीर्घः—ह्रस्वः
- उन्नतः—वामनः
- ईदृशः—तादृशः—कीदृशः?
- क्त्वा—तुमुन् (परिवर्तनाभ्यासः)
- किन्तु
- निश्चयेन
- खलु
- अपेक्षया
- इव
- प्रायशः
- शक्नोति
- इतः पूर्वम्—इतः परम्
- विशेषणविशेष्यभावस्य अभ्यासः
- बन्धुवाचकशब्दाः
- प्राणिनां नामानि
- वाक्यविस्तरणम्
- कथा
- ६—वाक्यानि
- एकात्मता—मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

सप्तमः भागः

- गीतम्
- पुनःस्मरणम्
- विशेषणविशेष्ययोः समानविभक्तित्वम्
- बहिः-अन्तः
- रिक्तम्-पूर्णम्
- इत्युक्ते
- अन्ते
- चेत्-नो चेत्
- क्रीडा (जन्तूनां नामाधारेण)
- वैद्यरोगिणोः सम्भाषणम्
- प्रश्नोत्तरस्पर्धा
- ऋषीणां नामानि
- कथा (शिक्षकः एकां कथां वदति। अनन्तरं छात्रेषु एकैकः तस्याः कथायाः एकैकं वाक्यम् उक्त्वा तां सम्पूर्णां करोति)
- संख्याः (दीर्घसंख्यालेखनम्)
- सप्त वाक्यानि
- कथा
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

अष्टमः भागः

- गीतम्
- पुनःस्मारणम्
- अतः-यतः (परिवर्तनाभ्यासः)
- यद्यपि-तथापि
- यत्-तत्
- यः-सः
- या-सा
- यत्र-तत्र
- कति-कियत् एतयोः भेदः
- यावत्-तावत्
- एकश्वासेन संख्याकथनम्
- कथा
- चर्चा
- शरीराङ्गानां नामानि
- हास्यकणिका
- अष्ट वाक्यानि
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

नवमः भागः

- गीतम्
- पुनः स्मारणम्
- चित्
- द्वयम्
- संख्यासु लिङ्गभेदः
- शिक्षकः "अहं वैद्यः। मम नाम सुरेशः" छात्राः तमुदिदश्य प्रश्नान् पृच्छेयुः।
- अर्थम्
- तव्यत्-अनीयर्
- अनन्तकथारचना
- संख्यायोजनम्
- छात्रैः सह प्रश्नोत्तरम् (विविधविषयमवलम्ब्य)
- नव वाक्यानि
- एकात्मता-मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

सम्भाषणपाठ्यक्रमः

दशमः भागः

- गीतम्
- पुनः स्मारणम्
- पत्रलेखनम्
- मार्गनिर्देशः
- सान्दर्भिकसम्भाषणम्
- शुभाशयाः
- काल्पनिककथनम्
- एकात्मता—मन्त्रः

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110005

संस्कृतगीतानि

1. अवनितलं पुनरवतीर्णा स्यात्

अवनितलं पुनरवतीर्णा स्यात्
संस्कृतगङ्गाधारा

धीरभगीरथवंशोऽस्माकं

वयुं तु कृतनिर्घाराः ॥

निपततु पण्डितहरशिरसि

प्रवहतु नित्यमिदं वचसि

प्रविशतु वैयाकरणमुखं

पुनरपि वहतात् जनमनसि

पुत्रसहस्रं समुद्धृतं स्यात्

यान्तु च जन्मविकाराः ॥ धीरभगीरथ..... ॥

ग्रामं ग्रामं गच्छाम

संस्कृतशिक्षां यच्छाम

सर्वेषामपि तृप्तिहितार्थं

स्वक्लेशं न हि गणयेम

कृते प्रयत्ने किं न लभेत

एवं सन्ति विचाराः ॥ धीरभगीरथ..... ॥

या माता संस्कृतिमूला

यस्या व्याप्तिः सुविशाला

वाङ्मयरूपा सा भवतु

लसतु चिरं सा वाङ्माला

सुरवाणीं जनवाणीं कर्तुं

यतामहे कृतिशूराः ॥ धीरभगीरथ..... ॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110093

2. संस्कृतेन सम्भाषणं कुरु

संस्कृतेन सम्भाषणं कुरु जीवनस्य परिवर्तनं कुरु
यत्र यत्र गच्छसि पश्य तत्र संस्कृतं
संस्कृतेः संरक्षणं कुरुऽऽ॥ संस्कृतेन.....॥
जीवनस्य लक्ष्यमस्ति किम् ?
जीवनस्य लक्ष्यमेव संस्कृतस्य वर्धनम् ।
स्फूर्तिरस्ति, प्रीतिरस्ति संस्कृतस्य वर्धने
जिजीविषाम संस्कृताय रक्षायाम् संस्कृतिं
समर्पयाम् संस्कृताय जीवनम्ऽऽ॥ संस्कृतेन.....॥
जागृयाम् वयं प्रेरयाम्
जागृयाम् प्रेरयाम् सर्वराष्ट्रसोदरान्
सम्पिबाम् वयं पाययाम्
सम्पिबाम् पाययाम् संस्कृतामृतं सदा
देशहितचिन्तनं विना यस्य जीवनम्
व्यर्थमेव तस्य गर्ह्यजीवनम्ऽऽ॥ संस्कृतेन.....॥
ऐक्यमस्तु अचलबुद्धिरस्तु
ऐक्यमस्तु अचलतास्तु संस्कृताभिमानिनाम् ।
धीरतास्तु नैव भीतिरस्तु
धीरतास्त्वभीतिरस्तु मास्तु उदासीनता
मातृभूमिसेवनं दीनदलितरक्षणं
संस्कृतप्रचार एव जीवनम्ऽऽ॥ संस्कृतेन.....॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

3. भवतु भारतम्.....

शक्तिसम्भृतं युक्तिसम्भृतं

शक्ति-युक्तिसम्भृतं भवतु भारतम् ॥

शस्त्रधारकं शास्त्रधारकं

शस्त्रशास्त्रधारकं भवतु भारतम् ॥

रीतिसंस्कृतं नीतिसंस्कृतम् ।

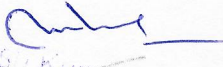
रीति-नीतिसंस्कृतं भवतु भारतम् ॥

कर्मनैष्ठिकं धर्मनैष्ठिकं

कर्म-धर्मनैष्ठिकं भवतु भारतम् ॥

भक्तिसाधकं मुक्तिसाधकं

भक्ति-मुक्तिसाधकं भवतु भारतम् ॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

4. मनसा सततं स्मरणीयम्

मनसा सततं स्मरणीयम्

वचसा सततं वदनीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ लोकहितं ॥

न भोगभवने रमणीयम्

न च सुखशयने शयनीयम्

अहर्निशं जागरणीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ मनसा ॥

न जातु दुःखं गणनीयम्

न च निजसौख्यं मननीयम्

कार्यक्षेत्रे त्वरणीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ मनसा ॥

दुःखसागरे तरणीयम्

कष्टपर्वते चरणीयम्

विपत्तिविपिने भ्रमणीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ मनसा ॥

गहनारण्ये घनान्धकारे

बन्धुजना ये स्थिता गह्वरे

तत्र मया सञ्चरणीयम्

लोकहितं मम करणीयम् ॥ मनसा ॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma

Director, IQAC

Central Sanskrit University

Phone: 0522-2412258

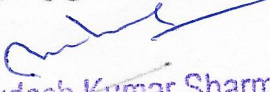
5. पठत संस्कृतम्

पठत संस्कृतं, वदत संस्कृतं
लसतु संस्कृतं चिरं गृहे गृहे च पुनरपि ॥ पठत ॥

ज्ञानवेभवं वेदवाङ्मयं ।
लसति यत्र भवभयापहारि मुनिभिरर्जितम् ।
कीर्तिरर्जिता यस्य प्रणयनात्
व्यास-भास-कालिदास-बाणमुख्यकविभिः ॥ पठत ॥

स्थानमूर्जितं यस्य मन्वते,
वाग्विचिन्तका हि वाक्षु यस्य वीक्ष्य मधुरताम् ।
यद्विना जना नैव जानते
भारतीय संस्कृतिं सनातनाभिधां वराम् ॥ पठत ॥

जयतु संस्कृतं संस्कृतिस्तथा,
संस्कृतस्य संस्कृतेश्च प्रणयनाच्च मनुकुलम् ।
जयतु संस्कृतं जयतु मनुकुलम्,
जयतु जयतु संस्कृतं जयतु जयतु मनुकुलम् ॥ पठत ॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi- 110058

5. पठत संस्कृतम्

पठत संस्कृतं, वदत संस्कृतं

लसतु संस्कृतं चिरं गृहे गृहे च पुनरपि ॥ पठत ॥

ज्ञानवैभवं वेदवाङ्मयं ।

लसति यत्र भवभयापहारि मुनिभिरर्जितम् ।

कीर्तिरर्जिता यस्य प्रणयनात्

व्यास-भास-कालिदास-बाणमुख्यकविभिः ॥ पठत ॥

स्थानमूर्जितं यस्य मन्वते,

वाग्विचिन्तका हि वाक्षु यस्य वीक्ष्य मधुरताम् ।

यद्विना जना नैव जानते

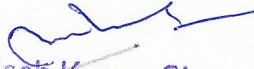
भारतीय संस्कृतिं सनातनाभिधां वराम् ॥ पठत ॥

जयतु संस्कृतं संस्कृतिस्तथा,

संस्कृतस्य संस्कृतेश्च प्रणयनाच्च मनुकुलम् ।

जयतु संस्कृतं जयतु मनुकुलम्,

जयतु जयतु संस्कृतं जयतु जयतु मनुकुलम् ॥ पठत ॥

Prof. Sudesh Kumar Sharma
Director, IQAC
Central Sanskrit University
New Delhi-110058